

Актуальні проблеми сучасної лексикології та термінознавства

УДК 81'33

Г. А. А н ю т і н а

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Аналіз семантики дієслівного компонента об'єктних словосполучень у світлі концепції О. Потебні

Анютіна Г. А. Аналіз семантики дієслівного компонента об'єктних словосполучень у світлі концепції О. Потебні. Стаття містить аналіз семантики дієслівного компонента об'єктних словосполучень у світлі концепції О. Потебні. Розглядається питання взаємозв'язку мови і мислення у дослідженнях О. Потебні та аналізуються об'єктні відношення. Характеризується семантика дієслівного компонента об'єктних словосполучень як фактор, який визначає семантичний підклас іменника. На матеріалі науково-технічних текстів аналізується питання розрізнення об'єктних словосполучень та складного дієслівного присудка.

Ключові слова: мова, мислення, семантика, об'єктні словосполучення, додаток, дієслівний компонент, складний дієслівний присудок.

Анютина А. А. Анализ семантики глагольного компонента объектных словосочетаний в свете концепции А. Потебни. В статье содержится анализ семантики глагольного компонента объектных словосочетаний в свете концепции А. Потебни. Рассматривается вопрос взаимосвязи языка и мышления в исследованиях А. Потебни и анализируются объектные отношения. Характеризуется семантика глагольного компонента как фактор, определяющий семантический подкласс существительного. На материале научно-технических текстов анализируется вопрос распознавания объектных словосочетаний и составного глагольного сказуемого.

Ключевые слова: язык, мышление, семантика, объектные словосочетания, дополнение, глагольный компонент, составное глагольное сказуемое.

Aniutina H. A. Semantic analysis of object phrases verbal component in the light of O. Potebnya's conception. The article focuses on the influence of O. Potebnya's conception on the development of modern linguistics. The problem of language and thinking interrelation in O. Potebnya's works is considered. The article analyses object phrases verbal component in the light of O. Potebnya's conception. Object relations as relations arising when the process of thinking combines two separate notions in one complex concept are analyzed. The semantics of the verbal element as a factor defining the semantic subclass of the noun functioning as an object syntactic element is characterized. Some semantic groups of the verb showing discrimination in the relation to the object are considered. The problem of object phrases and the compound verbal predicate differentiation is analyzed on the base of scientific technical texts. The types of the compound verbal predicate representing verbal noun phrases are described and analyzed. The selective character of the verbal noun phrases and their specific functioning are stated.

Key words: language, thinking, semantics, object phrases, object, verbal component, compound verbal predicate.

Ім'я видатного вченого, лінгвіста-філософа, професора Харківського університету О. Потебні широко відомо не тільки в Україні, але й за її межами. Він посідає одне із почесних місць як в історії вітчизняної науки, так і в історії мовознавчих учень світу. Надаючи великої ваги лінгвістичним дослідженням, О. Потебня замислювався над питанням взаємозв'язку мови і мислення. У роботі «Мысль и язык» учений відзначив феноменальну здатність мови фіксувати та передавати всю безмежність людського досвіду за допомогою обмежених мовних засобів, підкреслив, що «мова – це не відбиття світогляду, що склався, а діяльність, що його складає» [2: 26].

Вивчаючи проблему взаємозв'язку мови і мислення, О. Потебня розглядає процес мислення як проєкцію на зовнішній об'єкт пізнання діяльності суб'єкта, результатом чого і є образ пізнаваних предметів і понять про них, що представляє собою синтез суб'єктивного та об'єктивного. «Чуттєвий образ – вихідна форма думки – разом і суб'єктивний, тому що є результатом виключно належної нам діяльності і в кожній душі складається інакше, і об'єктивний, тому що з'являється за таких, а не інших зовнішніх збуджень і проєктується душею» [2: 142]. Наявність в образі суб'єктивного і об'єктивного моментів робить можливим процес розуміння. Сприймається чуттєвий образ, розпадається на ряд ознак, пізнаваних шляхом порівняння один з одним. О. Потебня вважає, що «будь-яке судження

є акт апперцепції, тлумачення, пізнання, так що сукупність суджень, на які розкладеться чуттєвий образ, можемо назвати аналітичним пізнанням образу. Така сукупність є поняття» [2: 130].

Розвиток взаємин між мисленням і мовою, на думку О. Потебні, визначається наступним чином: від дослівного мислення образами через образне мислення, асоційоване зі словом, до мислення за допомогою слів, причому всі ці етапи тісно пов'язані між собою.

Необхідність передати в межах наявного мовного матеріалу все багатство понять, що відображають різноманітність зв'язків навколишнього світу, призводить до уточнення значень полісемантичності структурних моделей як шляхом підбору відповідних лексем, так і засобами загального мовного контексту. Одночасно в мові може бути відзначена тенденція до розмежування понять щодо більш істотних і менш важливих. Аналізуючи зміст граматичних категорій в різних мовах світу, багато лінгвістів прийшло до висновку, що одні поняття систематично виражені у всіх відомих мовах, в той час як інші передаються факультативно, а іноді взагалі не диференційовані і з'єднані з близькими значеннями.

Вищевказані лінгвістичні спостереження відбилися в теорії універсалій, але ще до цього Е. Сепір вказував, що важливі для комунікації поняття не можуть не бути виражені в мові. У всякому судженні, на його думку, «повинні бути виражені такі реляційні поняття, які прикріплюють конкретні поняття одне до іншого і надають судженню його закінчену, фундаментальну форму. Ця фундаментальна форма не повинна залишати сумніву щодо характеру тих відношень, які встановлюються між конкретними поняттями. Якщо ми хочемо говорити про якийсь предмет і якусь дію, ми повинні знати, чи пов'язані вони між собою співвідношеннями або предмет розуміється як відправна точка, як причина дії, як «суб'єкт», або ж, навпаки, він виступає як кінцева точка, «об'єкт» дії». Аналізуючи суб'єктно-об'єктні відношення в прикладі *the farmer kills the duckling* 'фермер вбиває каченя', Е. Сепір писав: «Можна промовчати про час, місце і число і про безліч інших понять всякого роду, але не можна ухилитися від питання, хто кого вбиває. Жодна з відомих нам мов не може від цього ухилитися» [3: 73]. Таким чином стає ясно, що об'єктні відношення належать до того розряду граматичних понять, які виявляються в мові будь-якого ладу [5: 10].

Об'єктні відношення виникають там, де процес мислення поєднав в одне складне уявлення, зблизивши їх між собою, два по суті своїй незалежні уявлення [4: 310].

Проблема об'єктних відношень і прийомів їх вираження в різних мовах займає важливе місце в

лінгвістиці. Об'єктні відношення належать до того розряду граматичних категорій, які виявляються в мові будь-якого типу. Подібні «реляційні поняття» (за термінологією Е. Сепіра [3: 73]) є цінними для комунікації і повинні знаходити собі формальне вираження в будь-якій мові.

Ставлення цього предмета до дії пов'язано зі сприйняттям значення конкретності або абстрактності дії. Дія, абстрактна за своїм значенням, більш закінчена і не потребує додаткових характеристик. Прямі додатки при дієсловах, що виражають вищевказану семантику, самостійні і лише привносять додаткову конкретизацію, обумовлену змістом всього висловлювання в цілому. Дієслова, що передають конкретні дії, спрямовані на об'єкт, не можуть повністю виявити своє значення без участі прямого додатка. У подібних випадках ступінь залежності прямого додатка від дієслова зростає.

Велика семантико-синтаксична залежність прямого додатка від підпорядковуючого слова спостерігається в багатьох мовах.

Конкретний аналіз тих типів прямого додатка, які можуть бути виявлені в різних мовах або в різних за структурою пропозиціях однієї мови, повинні проводитися з урахуванням всіх факторів, що обумовлюють як структурні, так і семантичні риси даного елемента пропозиції.

Зміст дієслова має велике значення для значення додатка в дієслівному словосполученні. Значення додатка варіюється в залежності від нескінченно різноманітних значень самих дієслів. Зміст відношення в групі «дієслово – додаток», узятє в семантичному аспекті, є хіба щось похідне від суми лексичних значень слів, які поєднуються. Останнє добре видно на прикладах, наведених О. Есперсеном, в яких ступінь ідіоматичної пов'язаності значень дієслова і його прямого додатка різна: *kill the calf* «вбити теляти», *kill time* «вбити час», *run a risk* «піддатися ризику», *run a business* «керувати справою» [1:63].

У більшості випадків семантичне значення дієслова певною мірою зумовлює семантичний підклас іменника, який виступає в функції об'єктного синтаксичного елемента. Наприклад, в структурі з дієсловом *to cut* «різати» в якості об'єкта можуть виступати тільки іменники, що позначають речовину або предмет такої консистенції, яка допускає передане дієсловом дію: *to cut wood / paper / cake* і т. д. У багатьох дієслів широта охоплення різних видів об'єкта велика. Наприклад, дієслова *to gather* або *to collect* допускають в позицію об'єкта як назви конкретних предметів (*to gather flowers / shells / a crowd - to collect stamps / pupils / bird's eggs*), так і абстрактних сутностей: (*to gather strength / speed / information / experience - to collect thoughts / ideas / courage*) і т. д.

Семантичний зміст дієслів може визначати граматичні форми мовних одиниць, які комбінуються з ними. Наприклад, дієслова *to gather*, *to differentiate* припускають появу останніх у формі множини: *to gather flowers / shells*, *to differentiate varieties of plants*.

Однак якщо множинний об'єкт представлений різними типами предметів, то їх перерахування в тексті зазвичай представлено серією іменників у формі однини: *to differentiate the hare from the rabbit*.

Окремі семантичні групи дієслів виявляють значну вибірковість щодо типу об'єкта. Існують такі дієслова, які можуть комбінуватися тільки з об'єктами, які називають предмети реальної дійсності, що володіють певною якістю. Наприклад, *to drink / sip – tea / coffee / milk / wine / water*.

У ряді випадків один і той же немовний факт має подвійну репрезентацію в мові і може бути виражений як об'єктним, так і безоб'єктним способом: *To have thoughts of = to think of*; *to cast a glance = to glance*; *to tell a lie = to lie*; *to display fear = to fear*.

В українській мові можна навести аналогічні приклади: зробити аналіз = проаналізувати; зробити вибір = вибрати; зробити зауваження = помітити; зробити вимірювання = виміряти; зробити помилку = помилитися; справити вплив = вплинути; дати пояснення = пояснити; дати позначення = позначити; висловити подяку = подякувати; внести виправлення = виправити.

Такого типу словосполучення особливо характерні для мови науково-технічної літератури і, хоча за формою вони нагадують об'єктні словосполучення, в реченні вони виконують роль складеного присудка. Такого типу словосполучення можна поділити на описові дієслівно-іменні словосполучення і дієслівно-іменні словосполучення або лексичні єдності.

Найчастіше в описові дієслівно-іменні словосполучення в науковому стилі мови вступають дієслова, які мають в словосполученнях індикативні значення, тобто значення, що вказують

на віднесення дії або стану до того чи іншого кола явищ, але не дають йому певного, характеризуючого позначення, яке може бути виражено лише супутнім іменником. Дієслова цієї групи, як правило, не вступають в вільні словосполучення, не вживаються без відповідного іменника і часом в семантичному плані виявляються як би «зайвими»: *проводити вимірювання, розрахунки, дослід, спостереження; мати властивість, енергію, пружність, розтяжність, інерцію, здатність, стійкість* і ін.

Дієслівно-іменні словосполучення, або лексичні єдності, мають в якості організуючого компонента дієслова, які можуть виступати як у вільних, так і в не вільних словосполученнях, тобто можуть вживатися і без супутнього іменника, але в складі лексичних єдностей вони набувають індикативне значення. У науковій мові ця група широко представлена групою префіксальних дієслів руху: *входити до складу, з'єднання, в групу; приводити в рух, в рівновагу, в стан спокою; приводити до наслідків, до руйнування, до розладу, до формування, до створення*; а також дієсловами *робити / зробити, дати* і похідними від нього: *надати, видати* і ін.; *створити, прийняти, викликати, повідомити, вступити, випробувати* і ін.

Фразеологічні дієслівно-іменні словосполучення також відрізняються наявністю частково десемантизованих дієслів, що є стройовим елементом словосполучення, і зосередженням семантичної інформації в іменнику.

Аналізуючи розглянуті вище дієслівні словосполучення, слід зазначити їх вибірковий характер і специфіку функціонування. Переважне вживання мають лише деякі з них, нерідко нетипові для інших стильових різновидів, причому, функціонуючи в науковому стилі мови, вони виявляють структурну і семантико-синтаксичну різноманітність. Найбільш очевидною тенденцією є десемантизація дієслів, основна маса яких має семантично ослаблене значення.

Література

1. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. — М. : Изд. иностр. лит., 1958. — 400 с.
2. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. — Харьков, 1926. — С. 26—142.
3. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи / Э. Сепир. — М.—Л. : ОГИЗ, Соцгиз, 1934. — 223 с.
4. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. — Л., 1941. — 620 с.
5. Ярцева В. Н. О синтаксической роли прямого дополнения в языках различных типов / В. Н. Ярцева // Члены предложения в языках различных типов — Л. : Наука, 1972. — С. 4—18.